

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'E ARMAĞAN

Canlılar arasında tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi olan tek varlık insandır. İnsan, dünyaya geldiğinde güçsüz ve yardıma muhtaç olmasına rağmen aklını kullanabilme ve tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi sayesinde ürettiklerinin daima üstüne koyan bir varlık haline gelmiştir. Böylelikle insanlığa ait bir müktesebat/miras oluşmuştur. Tüm insanlar bu müktesebattan faydalanmakta ve bunu sonraki nesillere aktarmaktadır. Bazı insanlar ise yaşadıkları hayat ve çalışmalarıyla bu müktesebattan yararlanma yanında insanlık müktesebatına/mirasına katkı sağlama onuruna ulaşmışlardır. Katkılarının gelecek nesiller tarafından bilinmesi ve örnek alınması için böyle insanların özelliklerinin anahtarı mahiyetinde yayınlar olması gerekir. Armağan Kitapların işlevlerinden en önemlisinin bu olduğunu düşünüyoruz. Bundan dolayı saygıdeğer hocamız Prof. Dr. Abdurrahman Küçük için bir armağan kitabı hazırlamak istedik.

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, kaleme aldığı eserler, yaptığı faaliyetler ve yetiştirdiği bilim adamları ile insanlığın mirasından faydalanmakla kalmamış, insanlık mirasına katkı yapmış bir bilim ve aksiyon adamıdır. Kitapta; Hocamızın eserlerini ve bu eserlerin içerik bilgilerini bulabileceksiniz.

BERIKAN
YAYINEVİ

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'E
ARMAĞAN

Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan Serisi-I

Prof. Dr.

ABDURRAHMAN KÜÇÜK'E

ARMAĞAN

BERIKAN
YAYINEVİ

Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan Serisi: 1

TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ'NİN KURUMSALLAŞMASI SÜRECİNDE
PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK

Editör

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ERDEM
Prof. Dr. Baki ADAM
Prof. Dr. Mehmet KATAR
Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR
Prof. Dr. Durmuş ARIK
Doç. Dr. Mehmet Alparslan KÜÇÜK
Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin KARATAŞ
Yrd. Doç. Dr. Yasin MERAL
Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĐLU, Prof. Dr. Mehmet AYDIN, Prof. Dr. Harun GÜNGÖR, Prof. Dr. Mustafa ERDEM, Prof. Dr. Baki ADAM, Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU, Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK, Prof. Dr. Recep KILIÇ, Prof. Dr. Cemal TOSUN, Prof. Dr. Recai DOĞAN, Prof. Dr. Kamil ÇAKIN, Prof. Dr. Sönmez KUTLU, Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ, Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR, Prof. Dr. Durmuş ARIK, Prof. Dr. Sami KILIÇ, Prof. Dr. Kemal POLAT, Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK, Prof. Dr. Mustafa ALICI, Prof. Dr. Davut KILIÇ, Prof. Dr. Münir YILDIRIM, Doç. Dr. Asife ÜNAL, Doç. Dr. Ali Osman KURT, Doç. Dr. Mehmet Alparslan KÜÇÜK, Doç. Dr. Ramazan IŞIK, Yrd. Doç. Dr. Bayram POLAT, Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin KARATAŞ, Yrd. Doç. Dr. Yasin MERAL, Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK.

Ankara-2016

Bu kitabın tüm hakları yazarlarına ve yayıncısına aittir.

**TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ'NİN KURUMSALLAŞMASI
SÜRECİNDE
PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK**

Editör

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

ISBN: 978-605-9661-63-8

Genel Yayın Yönetmeni

Cuma AĞCA

Sayfa Tasarım / Kapak

Biçer YILDIRIM

Baskı / Cilt

Berikan Ofset Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 13642

BERİKAN YAYINEVİ

Cumhuriyet Mah. Bayındır 1. Sokak No: 15/1-2

Çankaya-Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99 ANKARA

Kitap içerisinde yer alan her bir makalenin tüm sorumluluğu kendi yazarına aittir.

ÖNSÖZ

Canlılar arasında tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi olan tek varlık insandır. İnsan, dünyaya geldiğinde güçsüz ve yardıma muhtaç olmasına rağmen aklını kullanabilme ve tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilme yetisi sayesinde ürettiklerinin daima üstüne koyan bir varlık haline gelmiştir. Kendinden öncekilerin tecrübe ve birikimleri sayesinde insan, şu andaki durumuna kavuşmuş ve diğer canlılardan daha güçlü bir duruma ulaşmıştır. Böylelikle insanlığa ait bir müktesebat/miras oluşmuştur. Tüm insanlar bu müktesebattan faydalanmakta ve bunu sonraki nesillere aktarmaktadır. Bazı insanlar ise yaşadıkları hayat ve çalışmalarlarıyla bu müktesebattan yararlanma yanında insanlık müktesebatına/mirasına katkı sağlama onuruna ulaşmışlardır. Katkılarının gelecek nesiller tarafından bilinmesi ve örnek alınması için böyle insanların özelliklerinin anahtarı mahiyetinde yayınlar olması gerekir. Armağan Kitapların işlevlerinden birisinin de bu olduğunu düşünüyoruz. Bundan dolayı saygıdeğer hocamız Prof. Dr. Abdurrahman Küçük için bir armağan kitabı hazırlamak istedik.

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, kaleme aldığı eserler, yaptığı faaliyetler ve yetiştirdiği bilim adamları ile insanlığın mirasından faydalanmakla kalmamış, insanlık mirasına katkı yapmış bir bilim ve aksiyon adamıdır. Kitapta; Hocamızın eserlerini ve bu eserlerin içerik bilgilerini bulabileceksiniz. Bununla beraber onun bilim adamı yetiştirme konusunda nasıl katkıları olduğu ile ilgili birkaç notun da düşülmesini istiyoruz.

Bilim aktarmak, bilim elde etmenin metotlarını öğretmek her zaman yeterli olmamaktadır. Hocamız bize sadece bilim, metot, bilimsel ahlâk aktarmakla yetinmedi, imkânlar da hazırladı. Hocamız, kendisiyle yakın çalışma imkânı olan asistanlarına hem yol açtı hem de bu yolda yürümeleri için imkân sağladı. Bilimsel araştırmaların yürütülmesi için gerekli olan yabancı dillerin öğrenilmesi konusunda yardımcı oldu. Aldığı asistanların yurt dışı araştırma burslarının büyük bir kısmı onun aracılığı olmasaydı elde edilemezdi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İbranice dersi açtırıp hoca temin ederek din dillerinin öğrenilmesi konusunda Türkiye’de öncülük yaptı. Hocamız bunlarla da yetinmedi, arabası olmayana kendi arabasını verdi, ailesinde iş sıkıntısı olup da çalışmalarını aksatacağını hissettiklerinin yakınlarına iş imkânı sağlayarak ilmi çalışmalara odaklanmalarına yardımcı oldu. İdare ile sıkıntısı olanlarımızın idari problemlerini çözmelerine yardımcı oldu. Hocamızın yardımsever kişiliği düşünüldüğünde bunun sadece

asistanlarıyla sınırlı olmayacağını kolaylıkla anlamak mümkündür. Başka üniversitelerde çalışan çok sayıdaki akademisyenin de idari problemleri yanında sosyal ilişkileri konusundaki problemlerini çözmelerinde de Saygıdeğer Hocamızın fedakârlıklarına ve katkılarına yakinen şahit olduk. Umarım bunların önemini idrak edebilme ferasetinde oluruz.

Hocamız Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e bir armağan kitabı çıkarma düşüncemiz hep vardı ve aramızda bunu konuşuyorduk. Ancak, teşebbüse başlamadan bunu başkalarıyla paylaşmadık. Bu konuda bizim yavaşlığımızı hissederek bizi teşvik eden hocalarımıza ve arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ayrıca bu kitabın; Hocamızın kurucusu olduğu ve uzun yıllar başkanlığını yürüterek bilimsel çalışmalara katkı sunduğu Türkiye Dinler Tarihi Derneği'nin Armağan Serisi'nin de ilk kitabı olmasını düşündük. Sonuçta Editörler ve Hakem Kurulu'nda yer alan ve yazı veren bilim adamları bu fikri destekledi ve katkı vererek bu kitabın hazırlanmasını sağladı.

Armağan Kitabı'na yazılarıyla katkı verenler Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün yakın bilimsel çevresinden olanlardır. Tabiidir ki, "Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Armağan" kitabına katkı vermek isteyenler bunlardan ibaret değildir. Kitabın 2016'da yayınlanacağı taahhüdünü verdiğimiz için yazısını yetiştiremeyenleri bekleyemedik, onların affını rica ediyoruz. Bu kitaba yurt dışından da yurt içinden de katkı vermek isteyen pek çok bilim ve fikir adamının olduğunun bilincindeyiz. Ancak bir kitap boyutunu çok fazla aşma imkânımız olmadığı için haber veremediklerimizin de haklarını helal etmelerini diliyoruz.

Kitapta yer alan yazılar Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün hayatı, eserleri ve Dinler Tarihi alanı ile ilgili yazılardır. Editörler Kurulu olarak bu yazıları sistematik hale getirerek yayınlamayı uygun gördük. Kitabın ilk bölümüne; Prof. Dr. Abdurrahman Küçük: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri, İkinci Bölüm'e Bir Disiplin olarak Dinler Tarihi, Üçüncü Bölüm'e İslâm, Dördüncü Bölüm'e Yahudilik, Beşinci Bölüm'e Hıristiyanlık, Altıncı Bölüm'e Hint ve İran Dinleri, Yedinci Bölüm'e ise Halk İnanışları başlığını koyduk. Kitabın hazırlanmasında gerekli özeni gösteren ve yayınlayan Berikan Yayınevine teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük; yazdığı eserlerle, yetiştirdiği öğrencileriyle, yaptığı bilimsel faaliyetlerle ve diğer insanî, İslâmî katkılarıyla bu kitaptan çok daha fazlasını hak etmektedir. Hocamızın, bizim ancak bu kadarını başarabildiğimizi düşünerek eksikliklerimizi hoş göreceğini düşünüyoruz. Hocamızın, insanlık mirasına katkılarının sağlıklı, mutlulukla devamını diliyoruz.

Editörler Kurulu

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM:

PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK: HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Ali İsra Güngör-Durmuş Arık

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük ile Söyleşi..... 11

Mehmet Alparslan Küçük

Hayatı ve Eserleriyle Prof.Dr. Abdurrahman Küçük..... 53

Mehmet Aydın

Değerli Meslektaşım Abdurrahman Küçük 83

Mustafa Erdem

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük: Gönül İnsanı, Bilim İnsanı ve Siyasetçi 85

Ahmet Hikmet Eroğlu

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün "Millet" Tanımı..... 95

Durmuş Arık

Bir Değer Olarak Prof. Dr. Abdurrahman Küçük ve Onun Eserlerinde
Değerler107

Mustafa Alıcı

Abdurrahman Küçük'te Din Tanımlaması119

II. BÖLÜM:

BİR DİSİPLİN OLARAK DİNLER TARİHİ

Baki Adam

Annemarie Schimmel'den Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Ankara
İlahiyat'ın Türkiye'deki Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı135

Ramazan Adıbelli

Dinler Tarihi Tarihsel Bir Disiplin midir?155

Hammet Arslan

Dinler Tarihi Araştırmalarında Karşılaştırmalı Yöntem
Gerekli midir? Geoffrey Parrinder'in Cevabı179

III. BÖLÜM: İSLAM

Recep Kılıç	
Ahlâk ve Medeniyet İlişkisi Üzerine	197
Cemal Tosun	
İslam Din Eğitiminde Dinler arası Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine	209
Recai Doğan	
Cumhuriyet Dönemi İlahiyat Fakülteleri/Dini Yükseköğretim: Tarihsel Gelişim, Problemleri ve Geleceği	231
Kamil Çakın	
Fiten Rivayetlerinin Tabiatı.....	251
Sönmez Kutlu	
Çağdaş İslam Düşüncesinde Din-Siyaset İlişkisi Üzerine Yaklaşımlar	271
Niyazi Akyüz	
Dini Otorite Tipi Olarak Peygamber.....	281
Zekiye Sönmez	
Dinler Tarihiçisi Annemarie Schimmel'in İslâmî Gelenekteki Kadına Bakışı.....	287

IV. BÖLÜM: YAHUDİLİK

Mehmet Katar	
Yahudilikte Hz. Süleyman.....	311
Mustafa Ünal	
Sırat-ı Müstakim (Sebilu'r-reşad) Dergilerinde Yahudilik ve Yahudiler ile İlgili Yazılar.....	329
Asife Ünal	
Bat Mitsva ve Günümüzde Yahudi Kadının Cemaate Katılımı.....	349
Ramazan Işık	
Yahudi Aile Hukukunda Terk Edilmiş Kadın: Aguna.....	363
Yasin Meral	
Yahudi Âlim İbn Kemmûne'nin (ö. 1286) Kur'an'ın İ'cazıyla İlgili Değerlendirmeleri	373

V. BÖLÜM: HİRİSTİYANLIK

Ali İsra Güngör	
Apokrifler ve Hıristiyan Kutsal Metinleri Arasındaki Yeri.....	389
Ali İhsan Yitik	
İncillere ve Kur'an'a göre Hz. Meryem'in Müjdelenmesi ve Hz. İsa'nın Doğumu.....	409
Münir Yıldırım	
Yunan Ortodoks Kilisesinde Dini Takvim Tartışmalarına Kısa Bir Bakış.....	423
Mehmet Özdemir	
Endülüs'te Hıristiyanlığa Yönelik Reddiyeler	431
Mustafa Baş	
Kur'an'ın Muhatapı Hıristiyanlar ve Tanrı Algıları	451
Bayram Polat	
Metodist Kilisesi Tarafından Kutlanan Festivaller (Bayramlar)	467
Münir Yıldırım-Musa Osman Karatosun	
Katolik Kilisesinin Jübile Anlayışı ve 2016 Merhamet Yılı.....	477

VI. BÖLÜM: HİNT VE İRAN DİNLERİ

Ali İhsan Yitik-Aynur Çınar	
Dârâ Şükûh ve Eseri Mecma'-i Bahreyn Üzerine.....	529
Kadir Albayrak	
Kuzey Hindistan'da Dinler, Tapınaklar ve Semboller	569
Hüsamettin Karataş	
Budist Kutsal Metin Külliyyatında Lotus (Saddharmapundarika) Sutra	601
Cemil Kutlutürk	
Tasavvuf Alanında Yazılmış İlk Hintçe Eserlerde Hindu İnanç ve Kültürüne Ait İzler: Mirigavati Örneği	625
Hayri Başbuğ	
Yezidi ve Zerdüştî İnançları (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)	647

VII. BÖLÜM:
HALK İNANIŞLARI

Ekrem Sarıkçıoğlu

Efsanevi Balıklı Göller ve Erzurum Balıklı Gölü669

Harun Güngör

Geleneksel Türk Din ve İnanışlarında Kutsal Mekân / Ziyaret
Yerlerinin Oluşumu675

Kemal Polat

Türk Kültüründe Vefa687

Sami Kılıç-Abdullah Altuncu-Ayhan Gaspak

Nazarla İlgili Rahatsızlıklara Yönelik Bir Halk Hekimliği Uygulaması:
Hançer Ocağı (Çavlu Köyü – “Ümmü Pınar” Örneği)717

Davut Kılıç

Evliya Çelebi'nin Kaleminden Makedonya ve Çevresinde Dini ve
Sosyal Hayat739

Veli Cem Özdemir-Yaşar Kalafat

Salur Mezar Damgalı Baba Ali Türbesi ve Dirmil Yöresi Salurları
Halk İnançları749

ABDURRAHMAN KÜÇÜK FOTOĞRAFLARI787

BAT MİTSVA VE GÜNÜMÜZDE YAHUDİ KADININ CEMAATE KATILIMI

Asife ÜNAL*

Giriş

Mitsva (çoğulu Mitsvot), Yahudilikte uyulması gereken Tevrat kaynaklı emirlerdir. 613 adet olan bu emirlerin 365 tanesi yapma şeklindeki olumsuz emirler (mitsvot lo taaseh), 248 tanesi ise yap şeklindeki olumlu emirlerdir (mitsvot aseh).

Bat Mitsva, kız çocuk anlamına gelen İbranice *Bat* (çoğulu *b'not*) kelimesi ile kural, kanun, emir, buyruk anlamına gelen *Mitsva* kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiş olup *şeriatın kızı* demektir. Bu terim Yahudilikte erkeklerin ergenliğe geçişi anlamına gelen Bar Mitsvanın kızlardaki karşılığıdır. Bar Mitsva ise *şeriatın oğlu* anlamına gelmektedir. *Bar* (çoğulu *b'ney*) Aramice bir kelime olup İbranicedeki *Ben* (oğlu) kelimesini karşılamaktadır.

Yahudilikte 13 yaşını dolduran her erkek çocuk ergenliğe girmiş kabul edilerek dini emirlerden sorumlu hale gelmekte; *Minyan* denilen 10 yetişkin erkeğin oluşturduğu cemaate dâhil olma hakkını kazanmaktadır. Duaların Tanrı'nın Kutsiyeti'ni vurgulayan Kadiş, Keduşa gibi bölümleri sadece minyan olduğu takdirde söylenebilmektedir (Farsi 2009:482).

Seidman (1973: 87-88), Yahudilikte 13 yaşın ergenliğe giriş yaşı kabul edilmesini Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i 13 yaşına girince sünnet etmesi (Tekvin 17/25) ile ilişkilendirmektedir. Yahudi din âlimi Raşi (1040-1105)'ye göre de Bar Mitsva'nın sorumluluk taşıması Musa'ya Sina'da verilen emirlere kadar uzanmaktadır. Midraşlarda 13 yaşın bir genç için dönüm noktası olduğunu gösteren işaretler bulunmaktadır. İbrahim babasının putlarına 13 yaşında karşı çıkmış, Yakup ile Esav'ın yolları 13 yaşlarında ayrılmıştır (Alalu vd. 2001: 88-89). Antik dönemde bütün dini ritüellere katılma, hatta evlenme yaşı 13 olarak kabul edilmiştir (Drucker 1984: 36).

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, asifeunal@gmail.com

Erkek çocukların ergenliğe geçişini simgeleyen Bar Mitsva bir statüdür ve herhangi bir tören yapılmasa da bu statü kazanılmış olur (Waxman-Lesser 2014). Bununla birlikte tarihi 6. yüzyıla kadar geri götürülebilen Bar Mitsva törenleri için kaydedilen ilk uygulama 758'de R. Yehuda Gaon'un oğlu için yapılmıştır (Vainstein 1990: 28). Günümüzdekine benzer uygulamalar ise Ortaçağ'da görülmektedir (Drucker 1984: 36).

Bat Mitsva

Kızlarda dini yükümlülüğün başlama yaşı 12 yaş olarak kabul edilmektedir. Bu yükümlülüğün başlaması için erkeklerde olduğu gibi herhangi bir tören şart değildir. Bu yaşa gelen kız ve erkek çocuklar artık emirlerin, şeriatin, kanunun kızı ve oğludur, kanun onların babası ve rehberidir (Blech 2003:230).

6. Yüzyıldan sonra görülen Bar Mitsva törenlerinin karşılığı olarak kızlar için de 19. yüzyıldan sonra Bat Mitsva töreni uygulanmaya başlanmıştır (Drucker 1984: 36). Bu yüzyılda Almanya ve Fransa'da kutlanmaya başlanan Bat Mitsva, zamanla farklı yenilikçi formlarla diğer ülkelere de yayılmıştır (Vainstein 1990:32).

Bugünkü anlamda bilinen ilk Bat Mitsva, Amerika'da Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin kurucusu Mordecai Kaplan'ın kızı Judith Kaplan için 18 Mart 1922'de yapılmıştır. Aynı şekilde olmasa da daha önce Avrupa'da yapılan bir Bat Mitsva seremonisi 1902'de Lwow'da Rabbi Yehezkel Caro tarafından gerçekleştirilmiştir. Diğer birçok reform uygulamaları gibi bunun da Amerika'ya Avrupa'dan gittiği; Avrupa'da daha önce bazı kızlar için sinagoglarda kutlama yapıldığını işiten veya gören Rabbi Kaplan'ın 1922'de kızı için Amerika'daki ilk töreni yapmış olduğu düşünülebilir (Waskow 2003:1).

20 yüzyılın başında kaydedilen bu örneklerle rağmen günümüzdekine benzer Bat Mitsvaların yaygınlaşması uzun yıllar sonra olmuştur. Ancak günümüzde bile kız ve erkekler için yapılan mitsva törenleri aynı özelliği taşımamaktadır (Mirmis 2003:1-2). Bar Mitsva olacak erkek çocuk uzun zaman dini eğitim alarak hazırlanmaktadır. Tefilin takmakta, tallit giymekte, Tora okumaya davet edilmektedir. Gerekli okumaları yapıp cemaatin önünde artık yetişkin bir fert olarak minyana dahil olabileceğini göstermektedir. Çocuğun babası da Tora okumak üzere davet edildiğinde çocu-

ğün sorumluluğundan azat edildiği için Tanrı'ya şükür anlamına gelen *Baruch Sheptarani* duasını okumaktadır (Vainstein 1990: 28-29).

Ortodoks Yahudilikte Bar Mitsva töreni sonrasında verilen yemek (*seudat mitzvah*) ve diğer kutlamalar, hediyeler vs. benzerlik taşısa da, asıl dini ritüel kızlar için uygulanmamaktadır. Zira Yahudilikte kadının minyana katılmasına, Tora okumaya çağrılmasına, sinagogda herhangi liderlik görevi üstlenmesine izin verilmez (Greenberg 1998:8). Buna bağlı olarak Bat Mitsva töreninde de genellikle kızların Tora okuması, ibadeti yönetmesi, minyan oluşturma hakkını kazanması söz konusu olmamaktadır. Hatta Rabbi Feinstein'e göre, bir Bat Mitsva kutlaması için sinagog kullanımı da Yahudi kanununun ihlalidir. Mabet sadece kutsal amaçlar için kullanılmalıdır ve Bat Mitsva temel bir ayin değildir. Dolayısıyla Bat Mitsva gibi ritüeller için sinagog, kutsallığının ihlali sayılacağı için kullanılmamalıdır (Bleich 1973:126).

Günümüzde Ortodoks cemaatler için dini bir ritüelden ziyade bir kutlama biçiminde nadiren yerine getirilen Bat Mitsva, diğer Yahudi gruplar arasında farklı biçimlerde yaygın olarak uygulanmaktadır.

Örneğin Fransa'da Bat Mitsva uygulaması, Liberal ve Ortodoks cemaatler için farklılık arz etmektedir. Liberal cemaatlerde yaygın olarak uygulanan Bat Mitsva, erkekler için yapılan Bar Mitsva ile benzer özellikler taşımaktadır. Ortodoks cemaatlerde ise Şabat dışında bir günde genellikle haziranın son pazar gününde, o yıl 12 yaşını tamamlayan birçok kız için toplu olarak yapılan bir kutlama şeklindedir. Ailenin isteği ile ferdi olarak yapılsa da kız için Tora okumak üzere *tevaya* çağrılma, ayini yönetme, duasına karşılık alma, *tefilin* ve *tallit* kullanma gibi erkeklerin Bar Mitsva töreni esnasında yerine getirdiği uygulamalar bulunmamaktadır (Benayoun 2012:606-613). Fransa dışında da Reformist cemaatlerde kız ve erkek çocuklar için yapılan törenler genel hatlarıyla aynı özellikleri taşıyor hale gelmiştir (Drucker 1984: 37-46). Günümüzde Yeniden Yapılanmacı cemaatlerde de Bar ve Bat Mitsva törenleri aynı özellikleri taşımaktadır (Waxman-Lesser 2014).

Bar ve Bat Mitsvayı aynı şekilde ve gerekirse beraber kutlayabilen grupların bazıları kızlar için dini sorumluluğun başlangıcını da 12 yaş değil, erkekler gibi 13 yaş olarak kabul etmektedir.

Türkiye’de yaygın olmayan Bat Mitsva törenlerinin geçmişi de uzak değildir. Ortodoks cemaatlerin çoğunda olduğu gibi, isteyen aileler 12 yaşına giren kızları için sinagog dışında özel bir doğum günü yaparak onun ergenliğe girişini de kutlamaktadır. Bunun yanında Türkiye’de Bat Mitsva törenleri, o yıl 12 yaşına giren kızlar için toplu halde yapılan bir kutlama ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ancak bu tören erkekler için yapılan geleneksel Bar Mitsva töreni ile aynı özellikleri taşımamaktadır. Nitekim İstanbul Göztepe Sinagogunda 15 Haziran 2003’de katıldığımız bir Bar Mitsva töreninde de gözlemlediğimiz üzere Türkiye’de Bar Mitsva töreni, erkek çocuğun Tora okumaya çağrılması gibi geleneksel uygulamaları içermektedir. Ayrıca bu törende Bar Mitsva olan çocuğun annesi dâhil bütün kadınların sadece üst kattaki kadınlar bölümünden (*Ezrat Nashim*) töreni seyredibildikleri de gözlemlenmiştir. Türkiye’de Bar Mitsva törenlerinin asıl maksadını aştığı, dini özellikleri yanında, aileler için adeta bir gösteriş vesilesine dönüştüğü de iddia edilmektedir (Benbanaste 2009a-b).

Türkiye’de toplu olarak yapılmaya başlanan Bat Mitsva uygulaması yine de ailelerin yaptığı 12. doğum günü kutlamasından daha fazla özellikler taşımaktadır. En azından kızlar Cumartesi sabahı beyazlar içinde sinagogda *tevaya* çıkıp kısa birer konuşma yaparak cemaate katılmış olmaktadır (Alalu vd. 2001: 92). Nitekim 8 Mayıs 2016 tarihinde İzmir Bet Yisrael Sinagogunda yapılan törende olduğu gibi, kızlar önceden aldıkları eğitim ile en azından Hahambaşı tarafından açılan *ehal* önünde İbranice ve Türkçe olarak Bat Mitsva dualarını söyleyebilmektedir (Şalom, 11 Mayıs 2016). *Menora* töreni ile mumları yakmak ve bir yıl boyunca biriktirdikleri ile *tsedaka* vermek de kızların dini bilinç elde etmesine katkı sağlamaktadır. Ancak bu örnekte de görüldüğü üzere Türkiye’de Bat Mitsva, diğer Ortodoks cemaatlerde olduğu gibi, henüz Bar Mitsva ile aynı özellikleri taşımaktan uzaktır.

Bazı cemaatler 12 veya 13 yaşında yapılan Bat Mitsvadan ayrıca yetişkin Bat Mitsvası da uygulamaktadır. Amerika’da ilk Bat Mitsva töreni yapılan Judith Kaplan Einstein de dâhil olmak üzere kimileri 83 yaşında yeniden Bar/Bat Mitsva yapabilmektedir. Bu durum, ömrün 70 yıl olarak kabul edilmesi ve adeta ikinci bir ömürde 13 yıl tamamlanınca yeniden mitsvanın oğlu/kızı olmak gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kimileri de ergenliğe geçerken kutlayamadıkları Bat Mitsva yerine yetişkin

iken Bat Mitsva yapmaktadır. Ortodokslar dışındaki gruplar için söz konusu olan bu uygulama ile kadın *tevaya* çıkma, Tora okuma, *Sefer Tora* taşıma, *tallit* giyme tecrübesi yaşamaktadır (Jaffe-Gill 2003:1-2). Ayrıca Bar/Bat Mitsva olan kişi eğer doğumunda bir İbrani ismi almamışsa böyle bir isim almaktadır (Rosove 2016:4).

Yahudilik için Bat Mitsva, kız çocukların Yahudi olma bilincini canlı tutmasına katkı sağlamaktadır. Ancak kendi töreninde bile, kendisi yerine babasının veya erkek yakınının Tora okumaya çağrılarak onurlandırılması, aynı durumda erkek kardeşinin yerine getirebildiği birçok uygulamadan mahrum olması, cemaatin bir üyesi olma yolunda bugünün Yahudi genç kıızı için hayal kırıklığına yol açmaktadır. Reformist, Muhafazakâr ve Yeniden Yapılanmacı cemaatlerde Bat Mitsva töreni yapılan kızlar ise, benzersiz bir tecrübe yaşadıklarını ve kendilerini Tanrı'ya çok daha yakın hissettiklerini dile getirmektedir (Wolfson-Moche 2002).

Kadının Cemaate Katılması

Yahudilikte kadınların minyana katılıp katılamayacağı günümüzde üzerinde en çok tartışılan konulardan biridir. Bu konuda erkeklerle eşit olarak katılabileceği, kesinlikle katılamayacağı ve ikisinin ortasında gereklilik ve yeterlilik şartları ile katılabileceğine dair üç farklı görüş mevcuttur (Frimer 1988).

Sinagog ritüelleri Yahudi hayatı için merkezi bir önem taşımasına rağmen kadınlar için bu ritüellere katılım sınırlıdır. Kadın ya bir duvar, perde vs. ile erkeklerden ayrılan (*mechitza*) bölümde ya da balkon kısmında ayrı olarak oturabilmektedir (Cohen 2012:9).

İlk dönemlerde mabette kadın erkek ayrımı olmamasına rağmen (Grossman 1992: 15-17), özellikle *Simhat Beit ha-Sho'evah* diye adlandırılan *Sukot* eğlencelerini seyretmeleri için kadınlara ait ayrı bir bölüm oluşturulması (Joseph 2003), zaman içinde kadınların sinagogta tamamen ayrı ve pasif duruma gelmelerine yol açmıştır (Grossman1992:29).

Liliane Vana'ya (2013: 59-62) göre kadınların cemaate alınmamasının *Halakhah*'da geçerli bir yeri yoktur. Zaman içinde uygulama böyle olmuştur. Kadınların açıktan Tora okumak gibi konularda yaptıkları başvurulara verilen cevaplar ise, ikisi hariç, olumsuz olmuştur.

1984’de bir grup Amerikalı kadının başlattığı dua grubu uygulaması, birçok karşı tepkiye sebep olmuştur. Ancak Haham Mosheh Feinstein’in torununa hazırlattığı responsa ile dindar kadınlardan oluşmak ve sadece Allah için ibadet etmek kaydıyla kadınların ibadet için toplanmalarına *Halakhah*’a göre bir engel bulunmadığı, ancak bu kadınların *minyán* veya *tzibbur* oluşturmayacakları belirtilmiştir.

Buna karşılık Amerika’da bir grup kadının sorduğu sorulara karşılık İsrail Hahambaşısı Shelomo Geren, kaleme aldığı responsa ile kadınlara *minyán* halinde toplanma ve okuma izni yani erkek dua grupları ile aynı statüyü vermiştir. Haham Eliezer Berkowitz de 1990’da aynı kanaati ifade etmiştir.

Bu olumlu görüşlere karşın Amerika’da 1984’de Rietz Five diye tanınan beş haham kadınların açıkça Tora okumalarını yasaklayan bir responsum yayınlamışlardır. Birçok hahamın katıldığı bu görüşü Haham Menase Klein daha da ileri götürerek “kadın dua gruplarının aile hayatına zarara verdiğini, kadının görevinin evde çocuk bakmak ve kocasının isteklerini yerine getirmek olduğunu yani evde olması gerektiğini” söylemiştir.

1988’de İsrail’de 70 kadın Ağlama Duvarı önünde (*Kotel*) Tora okumak ve ibadet yapmak için toplanmıştır. *Neshot ha-Kotel* (Women of the Wall/ Ağlama Duvarı Kadınları) diye tanınan bu kadın grubu, bütün protesto, hakaret, sözlü ve fiziki saldırılara rağmen birkaç yıl her cumartesi sabahında ve *Roş Hodesh*’de dua etmeye devam etmiştir (Vana, 2013:71-74). Women of the Wall(WoW)’ın temel misyonu da zaten kadınların *Kotel*’de dua şalı giyme, dua etme, birlikte ve sesli olarak Tora okuma hakkının sosyal ve yasal olarak elde edilmesi şeklinde ifade edilmektedir. WoW, *Rosh Hodesh* günleri kızlar için *Kotel*’de Bat Mitzva töreni yapmaktadır. Bunun için WoW resmi sitesinden duyuru yapılmakta ve isteyen kişilerin kayıt yaptırmaları istenmektedir (WoW, *Kotel Bat Mitzvah*, 2016). Nitekim *Kotel*’de ilk Bat Mitsva 2013’de Devorah Leff için; *Sefer Tora* ile ilk Bat Mitsva ise 2014’de Sasha Lutt için yapılmıştır (WoW, *Testimonials*, 2016).

İsrail’de Ortodoks kadınların oluşturduğu bu dua grubuna Reformist ve Muhafazakâr hareketlerden tam bir destek söz konusu olmamaktadır. Zira onlar, kadınlar için ayrı bir dua grubu oluşturmayı değil, erkek kadın

birlikte ibadeti hedeflemektedir (Reiter 2016: 95-96). Onların bu hedefi şimdilik Batı Duvarının güney tarafındaki Robinson Kemer (Robinson's Arch) denilen platformda gerçekleştirilmektedir. Amerikalı Edward Robinson tarafından 1838'de keşfedildiği için onun adıyla anılan kemer üzerinde yapılan ve bugünkü haliyle resmi olarak 2013'de açılan bu platform (Jaffay 2013), özellikle laik ve eşitlikçi gruplar tarafından bar/bat mitsva törenleri için kullanılmaktadır. Ancak Kotel'in yerine geçememiş ve özellikle WoW üyelerini tatmin etmemiştir (Jobani-Perez 2014). 31 Ocak 2016'da imzalanan anlaşma ile bu bölümün genişletilmesi böylece gerek kadınların gerek Ortodoks olmayan Yahudilerin diledikleri gibi ibadet edebileceği daha geniş bir karma alan oluşturulması kararı alınmıştır. Bu genişletme çalışmalarının ne zaman biteceği belli olmamakla birlikte 1988'den itibaren verdikleri mücadelede WoW üyelerinin elde ettikleri önemli bir başarı olarak görülmektedir (Szymkowicz 2016).

Vana (2013: 71-78), kadınların cemaate katılma konusunda Geren ve Berkowitz'in olumlu görüşü yerine Feinstein'in görüşü ile yetinerek ayrı birer kadın dua grubu oluşturmalarını, çabalarına saygı duymakla birlikte, ciddi bir hata olarak görmektedir. Bu problemin çözümü için dua grupları gibi sinagog dışı çözümlere başvurma yanında Vana, ikinci bir yol olarak mevcut sinagog pratiklerinin değiştirilmesini önermekte ve sinagoglarda kadın ve erkeklerin konumuna Kudüs'ten olumlu üç örnek vermektedir.

Minyan Yedidyah: Erkek ve kadınların ayrı ayrı mekânlarda Tora okumaya çağırılması şeklindedir.

Minyan Shirah Hadashah: Aynı mekânda erkekler sağda kadınlar solda oturmakta; ortaya konan okuma kürsüsü *teva /bima* üzerinde kadınlar da Tora okuyabilmekte, haftalık yeminlerini telaffuz edebilmektedir.

Minyan Siah Yitzbah: Erkek ve kadınlar ayrı sıralarda oturmakta ve kadınlar sadece haftalık sohbeti okuyabilmektedir. Tora okumaya ise yılda bir kez *Simha Tora* bayramında çağrılmaktadır. Diğer zamanlarda kadınlar Tora okumak için ayrı bir salonda toplanmaktadır.

İsrail'deki bu örneklerin yanında, Amerika'da da bu tür uygulama örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Rav Asi Weiss liderliğindeki New York Hebrew Institute of Riverdale'de kadın ve erkeklere tahsis edilen

kısım arasında bir fark yoktur. Ortaya konmuş olan *teva/bima*'ya giriş aynı olup uygulamada tam bir eşitlik vardır. İsrail ve Amerika'da olan bu tür çözümlerin kendi yaşadığı Fransa'da olmadığından yakınan Vana'ya göre(2013: 78-80), sinagog mimarisinde yapılacak ufak değişiklikler ile şekil şartı bozulmadan bu probleme çözüm sağlanabilir.

Kadının sinagogda ya da *Kotel*'de cemaate katılmasını ve Tora okumasını doğru bulmayanların en önemli gerekçelerinden biri de kadının tegannili sesinin haramlığı prensibidir. *Kol isha ervah* denilen bu prensibine göre kadının tegannili sesi, erkekte günaha meylettirici duygular uyandırabileceği sebebiyle yasaktır. Rabbi Yitz Greenberg bu konu ile ilgili fikrini açıklarken yaşadığı bir olayı nakleder: 1955'de Rabbi Joseph Baer Soloveitchik evinde dini konular üzerinde konuşurken ona, eşi Tonya Soloveitchik'in neden başını örtmediğini sorar. O da *Gemara Berachot*, 24A sayfasını açar ve oradan Rav Sheshet'in "Kadının saçının açık olması iffetsizliktir." sözünü gösterir. Sonra da gülerek "Burada iffetsizlik bağlam dolayısı ile dir. Şimdiki zaman ve toplumda kadının saçını göstermesi iffetsizlik değildir." der. Rabbi Yitz Greenberg bu örnekten hareketle bugün her yerde dinlenen kadın sesinin erkek için günaha meylettirici bir duygu uyandırmasının söz konusu olmadığını, dolayısıyla kadının Bat Mitsva veya diğer zamanlarda sinagogta Tora veya gerekli duaları okumasının yanlış olmayacağını belirtir (Y.Greenberg 2002: 22-23).

Yahudilikte kadınla ilgili muhtelif konularda tartışmalar devam etmektedir. Yaklaşık iki asır önce alınan kararların tam olarak uygulanma imkânı bulamamış olması bu tartışmaların süreceğini göstermektedir. Nitekim Reformistlerin 13-24 Temmuz 1846'da yapılan Breslau Rabbinik Konferansında, 265. Protokol ile kadınla ilgili altı önemli karar alınmıştır:

Kadın ve erkeklerin aynı dini emirlere tâbi olması,

Baba, koca veya oğlun kadının yeminini bozamaması,

Kadın yaratılmadığı için şükür mahiyetindeki sabah duası *shelo asani isha*'nın kaldırılması,

Kadınlara dini eğitim verilmesi,

Minyana kabul edilmeleri,

Dini açıdan erkekler gibi 13 yaşında sorumlu olmaları (Philipson 1906: 655-657).

Yahudilikte kadınların dini eğitim alması konusu da, bu karardaki diğer bazı hususlar gibi, halen tartışmalı konulardan biridir. Yahudi tarihinde kızlar için dini eğitim okulları kurulması ancak 20. yüzyılda söz konusu olmuştur. Günümüzde kızlar ve erkekler için dini eğitim yapılan *Yeşivalar* çok büyük önem arz etmektedir. Ancak kızların burada ne öğreneceği, özellikle erkekler gibi *Torah Mişna* ve *Talmud* eğitimi alabilmesinin dinen mümkün olup olmadığına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır (Silver 1978). Her ne kadar “Kızına Tora öğreten, şehvet öğretmiş olur” (Mişna Sotah 3,4) hükmü uzun zaman kızları Tora öğretiminden alıkoymuş olsa da, bugün kadının dini eğitim alması yolunda ciddi mesafe alınmıştır (Vainstein, 1990: 32). Bat Mitsva törenlerinin de kadınların dini bilinç ve eğitimi konusunda destek olduğunu söylemek mümkündür (Mirsky 2003).

Yahudilikte kadınların sinagog faaliyetlerine aktif olarak katılması, bazı dini görevlere getirilmeleri ile paralel olarak da artmıştır. Nitekim Ortodoks hareket dışındaki diğer Yahudi gruplarda kadınlar bir süredir dini görevlere atanabilmektedir. Haham olarak atanan ilk kadın Doğu Berlin’de Regina Jonas olmuştur; Offenbach Liberal Hahamlar Derneği Başkanı Haham Dr. Max Dienemann, 25 Aralık 1935 tarihinde Jonas’ı Almanya’daki Yahudi toplumuna haham olarak hizmet vermek üzere atamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde de Reform hareketi 1972, Yeniden Yapılanmacı hareket 1974, Muhafazakâr hareket ise 1985 yılında ilk kadın hahamı atamıştır (Hein 2015:1). Yakın zamana kadar bazı seminerler için kadınlar görevlendirilse de hiç kadın haham atanmayan Ortodoks harekette ilk olarak 2016 başında New Jersey’de Mount Freedom Sinagogu için Lila Kegadan haham olarak atanmıştır. İsrail’de ise diğer gruplarda olmakla birlikte Ortodoks harekette ilk defa Ağustos 2016’da Karmit Feintuch, Kudüs’teki Ramban Sinagoguna, Rabbi Benny Lau ile birlikte hahamlık yapması için atanmıştır (Şalom, 31 Ağustos 2016). Sinagogun hahamı Lau’nun bu konuda “muhafazakâr çevrelerden gelecek tepkilerle ilgilenmediğini ve yarısı kadın olan bir toplumda kadın rabbi atanmasının radikal bir adım olmadığını” (Haaretz, 3 Eylül 2016) söylemesi de, bu hususta yakın gelecekte önemli değişikliklerin olacağını düşündürmektedir.

Sonuç

Yahudilikte kızlar için ergenliğe geçiş töreni olan Bat Mitsva, yüz yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Bu uygulamanın ortaya çıkması, Batı'da Reform hareketlerine paralel olarak Yahudilikte görülen değişimden Yahudi kadın tasavvurunun da pay alması ile doğru orantılıdır. Her ne kadar Yahudi kadın sanıldığı gibi aksine kamusal alanda her zaman var olmuş, özellikle erkeğin çok önemli bir görevi olan Tora öğrenimi esnasında ona destek olmak adına iş dünyasında önemli bir yer elde etmişse de, dini ritüeller açısından her zaman pasif durumda olmuştur.

Yahudilikte kadın, zamana bağlı dini emirlerden ve düzenli ibadetten muaf kabul edilmektedir. Ona biçilen en önemli dini görev, çocuklarını Yahudi kurallarına göre yetiştirme, evinde kaşer kurallarına uygun beslenmeyi ve tahareti sağlamadır. Ancak görülen odur ki bugünün Yahudi kadını kendine biçilen bu dini rol ile yetinmemekte; dinini daha iyi öğrenmek ve aktif olarak yaşamak istemektedir. Bu da uygulamada kadınla ilgili tutum değişikliğine yol açmaktadır.

Dini öğrenim seviyesinin artması ile Yahudi kadını, kendisine dini kural olarak sunulan bazı uygulamaları sorgulamaya gitmiştir. Dininin kendisine verdiği ve geçmişte kullanabildiği bazı hakların zaman içinde elinden alındığını fark etmeye başlayan Yahudi kadını, bunları tekrar elde etme mücadelesi vermeye başlamıştır. Ancak genel anlamda Feminist hareketlerle de ilişkilendirilebilen bu durum, karar mevkiindeki bazı erkekleri daha da katı bir tutum içine girmeye sevk etmiştir. Bu konu, Reform yanlısı gruplardan daha ziyade, Ortodoks cemaat içinde problem teşkil etmeye devam etmektedir.

Dünya genelinde farklı dinlerde benzer problemleri yaşayan kadınlar, dinlerini gerçek anlamda öğrenme ve yaşama, ibadetlerini mabetlerde serbestçe yapabilme gibi haklarını elde etmeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde dinlerin kadın tasavvurlarına yeniden göz atmaya, dinin aslından kaynaklanmayıp zamanla oluşmuş bazı uygulamaları günümüz realitelerine göre tekrar ele almaya ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Alalu, Suzan-Klara Arditi-Eda Asayas- Teri Basmacı- Fani Ender-Beki Haleva- Dalya Maya- Ninet Pardo- Sara Yanarocak (2001). *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Yay.

Benayoun, Joelle Allouche (2012). "Droits des Femmes et Judaïsme Libéral en France / Fransa'da Kadın Hakları ve Liberal Yahudilik". Çev. Ramazan Adıbelli, *Bütün Yönleriyle Yahudilik*. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay.

Benbanaste, Viladi (2009a). "Maksat Çocuk Mitsva Yapsın". *Şalom*. 08 Nisan 2009.

Benbanaste, Viladi (2009b). "Maksat Çocuk Mitsva Yapsın-2". *Şalom*. 29 Nisan 2009.

Blech, Rabi Benjamin (2003). *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*. Çev. Estreya Seval Vali. İstanbul: Gözlem Yay.

Bleich, J. David (1973). "Survey of Recent Halakhic Periodical Literature- Women in a Minyan?". *Tradition: A Journal of Orthodox Thoughts* C.14, S.2: 113-131.

Cohen, Yael Israel (2012). "Jewish Modern Orthodox Women, Active Resistance and Synagogue Ritual". *Contemporary Jewry* C.32, S.1: 3-25.

Farsi, Moşe (2009). *Tora ve Aftara-5. Kitap: Devarim*. İstanbul: Gözlem Yay.

Frimer, Aryeh A.(1988). "Women and Minyan". *Tradition* C.23, S.4: 54-77.

Greenberg, Blu (1998). *On Women and Judaism: A View from Tradition*. Philadelphia-Jeruşalem: The Jewish Publication Society of America.

Greenberg, Rabbi Yitz (2002). "Kol Isha The Question of Women's Singing". *Toward a Meaningful Bat Mitzvah*. Ed: Nancy Wolfson-Moche. Florida:Targum Shlishi.

Grossman, Susan (1992). "Women and Jerusalem Temple". *Daughters of the King: Women and the Synagogue*. Philadelphia-Jerusalem: The Jewish Publication Society.

Hein, Avi (2015) "A History of Women's Ordination as Rabbis". <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/femalerabbi.html> (20.06.2016)

Jaffay, Nathan (2013). "Is Western Wall Prayer Platform a Step Forward For Women - or Back?". *The Jewish Daily Forward*. 30 Ağustos 2013.

Jaffe-Gill, Ellen (2003). Motivations for Adult Bar/Bat Mitzvah. <http://www.myjewishlearning.com/article/motivations-for-adult-barbat-mitzvah/> (05.09.2016)

Jobani, Yuval - Perez, Nahshon(2014). "Women of the Wall: A Normative Analysis of the Place of Religion in the Public Sphere". *Oxford Journal of Law and Religion* C.3, S.3: 484-505.

Joseph, Norma B.(2003). "Mehitzah: Separate Seating in the Synagogue". <http://www.myjewishlearning.com/article/mehitzah-separate-seating-in-the-synagogue/4/#> (28.06.2016)

Mirsky, Deanna (2003). "In This Place and Time–New Traditional Bat Mitzvah". <http://www.myjewishlearning.com/article/in-this-place-and-time-new-traditional-bat-mitzvah/> (01.08.2016).

Mirvis, Tova (2003). "Modest Bat Mitzvah Creates Feminist Consciousness". <http://www.myjewishlearning.com/article/modest-bat-mitzvah-creates-feminist-consciousness/2/> (06.06.2016).

MishnaSotah3,4.
https://www.sefaria.org/Mishnah_Sotah.3.4?lang=en&with=all&lang2=en

Philipson, David (1906). "The Breslau Rabbinical Conference". *The Jewish Quarterly Review*. University of Pennsylvania Press C.18, S.4: 621-663.

Reiter, Yitzhak (2016). "Feminist in the Temple of Orthodoxy: The Struggle of the Women of the Wall to Change the Status Quo". *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, C.34, S.2: 79-107.

Rosove, John (2016) "History of the Bar and Bat Mitzvah". <http://www.reformjudaism.org/history-barbat-mitzvah> (6.10.2016).

Safrai, Hanna (1992). "Women and The Ancient Synagogue". *Daughters of the King: Women and the Synagogue*. Philadelphia-Jerusalem: The Jewish Publication Society.

Seidman, Aaron B.(1973). "Bar Mitzvah-An Approach to Social Maturity". *Tradition: A Journal of Orthodox Thoughts* C.13, S.3: 85-89.

Silver, Arthur M.(1978). "May Women be Taught Bible Mishnah and Talmud". *Tradition: A Journal of Orthodox Thoughts* C.17, S.3: 74-85.

Szymkowicz, Sarah (2016) "Women of the Wall". <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/WOW.html> (04.08.2016)

The Babylonian Talmud. Niddah 45b. <http://juchre.org/talmud/niddah/niddah3.htm#45b> (05.06.2016)

Thurian, Max (1959). *Marriage and Celibacy*. London: SCM Press.

Vainstein, Rabbi Yaacov (1990). *The Cycle of Jewish Life*. Jeruřalim: WZO.

Vana, Liliane (2013). "L'absence Des Femmes Des Fonctions Religieuses: Un Reexamen De La Loi Juive (Halakhah)", *Femmes et Judaisme Aujourd'Hui*, Sonia Sarah Lipsyc (dir.) Edition In Prees, Paris 2008, pp.95-123'den Çev. Mehmet Aydın. *Yahudilikte Kadın*. Konya: NKM Yay.

Waskow, Arthur O. (2003). "History of Bat Mitzvah". <http://www.myjewishlearning.com/article/history-of-bat-mitzvah/2/#> (6.6.2016).

Waxman, Deborah- Lesser, Joshua(2014). "Bar Mitzvah and Bat Mitzvah". *A Guide to Jewish Practice Vol.3: The Life Cycle*. ed. David A. Teutsch. The Reconstructionist Rabbinical College Press.

Wolfson-Moche, Nancy(Ed.) (2002). *Toward a Meaningful Bat Mitzvah*. Florida: Targum Shlishi.

WoW, "Kotel Bat Mitzvah".<http://www.womenofthewall.org.il/bat-mitzvah/> (04.09.2016).

WoW, "Testimonials". <http://www.womenofthewall.org.il/testimonials/> (04.09.2016).

"25 Yıl Sonra Tarihi Bir Gün: İzmir'de İlk Bat-Mitzva Töreni". *Şalom*. 11 Mayıs 2016.

"İsrail'de Bir İlk: Ortodoks Sinagogunda Kadın Haham". *Şalom*. 31 Ağustos 2016.

"Israeli Orthodox Synagogue Gets a First Woman Rabbi". *Haaretz*, 3 Eylül 2016. <http://www.haaretz.com/israel-news/1.738217> (09.10.2016).